

NORGES HØYESTERETT

Den 7. juni 2017 avsa Høyesterett dom i

HR-2017-1124-A, (sak nr. 2017/318), straffesak, anke over dom,

I.

A (advokat John Christian Elden)

mot

Den offentlige påtalemyndighet (statsadvokat Cecilie Schløsser Møller)

II.

B (advokat Øystein Storrvik)

mot

Den offentlige påtalemyndighet (statsadvokat Cecilie Schløsser Møller)

Bistandsadvokat for de fornærmede (advokat Arne Gunnar Aas)

S T E M M E G I V N I N G :

- (1) Dommer **Bårdsen**: Saken gjelder lovanvendelse og straffutmåling ved blant annet grov menneskehandel til tvangsarbeid, jf. straffeloven 1902 § 224 første ledd bokstav b, jf. fjerde ledd. Det er særlig spørsmål om hva som menes med "tvangsarbeid", og om straffenivået ved denne formen for utnyttelse.
- (2) B og hans svigersønn A drev hvert sitt gartneri i henholdsvis X og Y. Virksomheten var i stor grad basert på bruk av utenlandsk arbeidskraft. Saken her springer ut av forholdene i de to gartneriene i tiden fra og med 2008 til og med 2012. Den gjelder tre sesongarbeidere som var rekruttert via kontakter i Punjab i India. C kom til Norge første gang i 2008 og arbeidet for B hver sesong til og med 2011. I 2012 arbeidet han for A. D og E arbeidet for A i sesongene fra 2009 til 2012.

- (3) Oslo statsadvokatembeter satte 31. oktober 2014 B og A under tiltale blant annet for overtredelse av straffeloven § 224 første ledd bokstav b, jf. fjerde ledd om grov menneskehandel. Tiltalen gjaldt også F, som er Bs datter, og som den gang var gift med A.
- (4) Grunnlaget for tiltalen om grov menneskehandel var for Bs vedkommende følgende, jf. post I a:

"I årene 2008–2011, i perioder på ca 6 måneder, ved virksomheten Z i -----veien 00 på Æ i X, utnyttet han Cs sårbarhet i hjemlandet og/eller under oppholdet i Norge og/eller ved annen utilbørlig adferd til tvangsarbeid, og/eller forledet ham til å la seg bruke til slikt formål. I de nevnte perioder måtte han jobbe sammenhengende, med kun korte pauser, ca 12–14 timer daglig, med unntak av 1 dags arbeidsfri per sesongarbeidsperiode. Først etter endt sesongarbeidsperiode mottok han til sammen omkring kr 18–20 000,- netto i lønn for den samlede arbeidsperioden. Skattepenger til gode ble tatt ut og/eller hevet uten at C fikk beholde disse. Det ble ikke utbetalt feriepenger eller overtidsbetaling. Arbeidstillatelse, reise til Norge, retur til India, herunder booking av billetter, betaling av billetter samt henting/bringing til flyplassen, ble arrangert uten hans innflytelse. Under oppholdet i Norge ble han fratatt sitt pass når han ankom landet, hvorpå passet først ble tilbakelevert ved avreise. Han måtte underskrive på dokumenter til opprettelse av lønnskonto, disponentfullmakter samt arbeidskontrakt som han helt/delvis ikke forstod innholdet i, og som senere ble misbrukt. Under oppholdet i Norge måtte han bo på Z' område og han hadde begrenset bevegelsesfrihet. Handlingen anses som grov som følge av at handlingen ga et betydelig økonomisk utbytte."

- (5) For A og F gjaldt tiltalen om grov menneskehandel D, E og C, jf. post I b–d. Grunnlaget var i all hovedsak beskrevet på samme måten som i post I a, med den forskjell at den gjaldt arbeid ved gartneriet i Y. Tiltalen mot B og A gjaldt dessuten trygdebedragerier, brudd på bokføringsloven, merverdiavgiftsloven og arbeidsmiljøloven. F ble tiltalt for grov økonomisk utroskap overfor banken hun arbeidet i.
- (6) Ved Drammen tingretts dom 2. juli 2015 ble alle tre funnet skyldige i henhold til tiltalen. Straffen for B ble satt til fengsel i fem år og seks måneder, for A fire år og seks måneder og for F tre år og seks måneder. De ble alle tre dessuten ilagt erstatnings- og oppreisningsansvar overfor de fornærmede.
- (7) De domfelte anket til lagmannsretten. De fornærmede ba om ny behandling av de sivile kravene. Borgarting lagmannsrett, som var satt med lagrette i medhold av straffeprosessloven § 352, avsa 25. november 2016 dom med slik domsslutning:

"1. A, født 00.00.1979, dømmes for tre overtredelser av straffeloven § 224 fjerde ledd jf. første ledd bokstav b, straffeloven § 270 første ledd nr. 1, jf. annet ledd, jf. § 271, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-6 fjerde ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-6 åttende ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-8 første ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. 10-8 annet ledd, samt for de forhold som ble rettskraftig avgjort ved Drammen tingretts dom av 2. juli 2015, alt sammenholdt med straffeloven § 62 første ledd og § 63 annet ledd, til en straff av fengsel i 3 – tre – år og 10 – ti – måneder.

Til fradrag i straffen går 8 – åtte – dager for utholdt varetekt.

2. F, født 00.00.1977, frifinnes for tre overtredelser av straffeloven § 224 fjerde ledd jf. første ledd bokstav b.

F dømmes for overtredelse av straffeloven § 275 første ledd og annet ledd jf. § 276, til en straff av fengsel i 1 – ett – år.

Til fradrag i straffen går 3 – tre – dager for utholdt varetekt.

- 3. B, født 00.00.1950, dømmes for overtredelse av straffeloven § 224 fjerde ledd jf. første ledd bokstav b, straffeloven § 270 første ledd nr. 1 jf. annet ledd, jf. § 271, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-6 fjerde ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-6 åttende ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-8 første ledd, arbeidsmiljøloven § 19-1 jf. § 10-8 annet ledd, samt de forhold som ble rettskraftig avgjort i Drammen tingretts dom av 2. juli 2015, alt sammenholdt med straffeloven § 62 første ledd og § 63 annet ledd til en straff av fengsel i 5 – fem – år og 3 – tre – måneder.**

Til fradrag i straffen går 2 – to – dager for utholdt varetekt.

- 4. B dømmes til innen to uker fra dommens forkynnelse til å betale:**
- i. 1 106 000 – enmillionetthundreogsekstusen – kroner i erstatning til NAV**
  - ii. 30 000 – trettitusen – kroner i oppreisning til C**
  - iii. 700 791 – syvhundretusenogsyvhundreogtrenten – kroner i erstatning til C.**
- 5. B frifinnes for kravet fra C om erstatning for urettmessige tilegnelse av til gode skatt.**
- 6. A dømmes til innen to uker fra dommens forkynnelse til å betale:**
- i. 30 000 – trettitusen – kroner i oppreisning til D**
  - ii. 587 586 – femhundreogåttisyvtusenfemhundreogåttiseks – kroner i erstatning til D**
  - iii. 30 000 – trettitusen – kroner i oppreisning til E**
  - iv. 633 852 – sekshundreogtrettitretusenåttehundreogfemtito – kroner i erstatning til E**
  - v. 5 000 – femtusen – kroner i oppreisning til C**
  - vi. 141 603 – etthundreogførtientusensekshundreogtre – kroner i erstatning til C**
- 7. A frifinnes for kravene fra D og E om erstatning for urettmessig tilegnelse av til gode skatt.**
- 8. For beløpene nevnt i punkt 4 og punkt 6, løper rente etter forsinkelsesrenteloven § 3 første ledd fra forfall og til betaling skjer.**
- 9. Saksomkostninger idømmes ikke."**

- (8) B og A anket til Høyesterett over lovanvendelsen under skyldspørsmålet, subsidiært saksbehandlingen og straffutmålingen. I tillegg ba de om ny behandling av de sivile kravene. Ved Høyesteretts ankeutvalgs beslutning 24. februar 2017 er ankene tillatt fremmet, og det er gitt samtykke til ny behandling av oppreisningskravene. For øvrig er det ikke gitt samtykke til ny behandling av de sivile kravene.**

- (9) F, som lagmannsretten frifant for grov menneskehandel, anket over straffutmålingen for grov økonomisk utroskap. Anken er ikke tillatt fremmet for Høyesterett.
- (10) *Mitt syn på saken*
- (11) Jeg starter med å ta stilling til ankene over lagmannsrettens lovanvendelse under skyldspørsmålet for så vidt gjelder domfellelsen for grov menneskehandel. Som et nødvendig grunnlag for vurderingen av lagmannsrettens lovanvendelse, sier jeg først noe generelt om forbudet mot menneskehandel til tvangsarbeid, og om den rettslige sammenhengen dette inngår i.
- (12) *Forbudet mot menneskehandel*
- (13) Straffeloven 1902 § 224 første ledd lyder slik:
- "Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd utnytter en person til**
- a) **prostitusjon eller andre seksuelle formål,**
b) **tvangsarbeid eller tvangstjenester, herunder tiggning,**
c) **krigstjeneste i fremmed land eller**
d) **fjerning av vedkommendes organer,**
- eller som forleder en person til å la seg bruke til slike formål, straffes for menneskehandel med fengsel inntil 5 år."**
- (14) Grov menneskehandel kan straffes med fengsel i inntil 10 år, jf. fjerde ledd.
- (15) Straffebudet er videreført i straffeloven 2005 §§ 257 og 258, med en strafferamme på fengsel i henholdsvis seks og ti år. Det er gjort den endring at alternativet "tvinger" er tatt med i innledningen til § 257, som et selvstendig alternativ ved siden av "utnytter eller forleder". Den tidligere formuleringen "tvangsarbeid eller tvangstjenester, herunder tiggning" er dessuten erstattet med "arbeid eller tjenester, herunder tiggning". Tatt på ordet innebærer dette en utvidelse av straffebudets rekkevidde, ettersom "tvang" da ikke lenger står som en nødvendig komponent for å kunne domfelle etter første ledd bokstav b. Det fremgår imidlertid av forarbeidene at noen realitetsendring ikke var tilsiktet – det var, ifølge departementet, kun snakk om å foreta "noen språklige justeringer", jf. Ot.prp. nr. 22 (2008–2009) side 420 og side 421.
- (16) Straffelovens forbud mot menneskehandel ble vedtatt i 2003 for at Norge skulle oppfylle den såkalte *Palermo-protokollen* fra 2000 – Protokoll for å hindre, bekjempe og straffe handel med mennesker, særlig med kvinner og barn. Denne protokollen supplerer FNs konvensjon mot grenseoverskridende organisert kriminalitet, og innebærer at konvensjonsstatene er forpliktet til å kriminalisere menneskehandel, jf. artikkel 5 nr. 1.
- (17) Menneskehandel – "trafficking" – er definert slik i Palermo-protokollen artikkel 3 bokstav a:
- ""Trafficking in persons' shall mean the recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation. Exploitation shall include, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or**

other forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs;"

- (18) Denne definisjonen av "trafficking" er videreført i Europarådets konvensjon om tiltak mot menneskehandel 2005 artikkel 4 a. Den ligger også til grunn for EU-direktiv 2011/36/EU 5. april 2011 om forebygging og bekjempelse av menneskehandel og beskyttelse av ofrene for dette. Direktivet står i sammenheng med forbudet mot menneskehandel i artikkel 5 nr. 3 i EUs charter om grunnleggende rettigheter.
- (19) Straffebudet mot menneskehandel må i dag også ses i sammenheng med at Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) har slått fast at Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) artikkel 4, som forbyr blant annet slaveri og tvangsarbeid, pålegger statene å gi beskyttelse mot menneskehandel, herunder å straffe de ansvarlige. Jeg viser til dom 26. juli 2005 *Siliadin mot Frankrike* avsnitt 89 og 112, dom 21. januar 2016 *L.E. mot Hellas* avsnitt 64 og dom 30. mars 2017 *Chowdury mfl. mot Hellas* avsnitt 86, 93 og 105. Det fremgår av dom 7. januar 2010 *Rantsev mot Kypros og Russland* avsnitt 282 at EMD i denne sammenhengen bygger på definisjonen av begrepet menneskehandel i Palermo-protokollen artikkel 3 bokstav a og i Europarådets konvensjon om tiltak mot menneskehandel artikkel 4 a.
- (20) Siden 2014 har Grunnloven § 93 tredje ledd forbudt slaveri og tvangsarbeid, og i fjerde ledd pålagt statens myndigheter å bekjempe begge deler. Lønning-utvalget drøftet behovet for å ha et uttrykkelig forbud mot menneskehandel i Grunnloven, se Dok. nr. 16 (2011–2012) side 112. Konklusjonen var at menneskehandel uansett "rammes enten av forbud mot slaveri eller av forbud mot tvangsarbeid". Det var derfor ikke nødvendig å nevne menneskehandel uttrykkelig for at Grunnloven skulle gi beskyttelse også mot dette.
- (21) Det norske forbudet mot menneskehandel i straffeloven 1902 § 224 og i straffeloven 2005 § 257 går, etter et bevisst lovgivervalg, lenger enn Palermo-protokollen: Det er ikke begrenset til menneskehandlerne – de såkalte bakmennene – men rammer også dem som står for selve utnyttelsen, jf. Ot.prp. nr. 62 (2002–2003) side 97 og Rt-2013-1247 avsnitt 10. I motsetning til protokollen rammer straffebudet dessuten ikke bare grenseoverskridende organisert kriminalitet, men også menneskehandel og utnyttelse som utelukkende har tilknytning til ett land.
- (22) Bortsett fra på disse to punktene, er den norske straffebestemmelsen om menneskehandel utformet med utgangspunkt i Palermo-protokollen og dens definisjon. Innenfor rammen av det strafferettslige lovkravet i Grunnloven § 96 første ledd må straffebudet mot menneskehandel tolkes og anvendes med Palermo-protokollen som bakgrunn, jf. også kravet om effektivt strafferettslig vern mot menneskehandel som følger av Grunnloven § 93 og EMK artikkel 4. Jeg har ellers merket meg Rt-2011-1127 avsnitt 19, hvor førstvoterende, under henvisning til en vanskelig prosess både med å forhandle frem definisjonen av menneskehandel i Palermo-protokollen og i arbeidet med å utforme det norske straffebudet, fremholder at "man må være forsiktig med å bokstavfortolke ordlyden i straffebudet til den tiltaltes ugunst hvis ikke tolkningen har støtte også i andre tungtveiende rettskildefaktorer".
- (23) *Tvangsarbeid*
- (24) Definisjonen av menneskehandel, slik denne følger av Palermo-protokollen og av straffeloven, er knyttet til bestemte former for *utnyttelse* – "exploitation". Saken her

gjelder utnyttelse til "tvangsarbeid" – "forced labour". Jeg finner grunn til å gå nærmere inn på dette begrepet.

- (25) Ordet "tvang" gir assosiasjoner i retning av fysisk eller psykisk press. Det er språklig sett et ganske sterkt uttrykk. Ikke enhver form for negativ påvirkning vil være omfattet. Presset må være så kraftig at vedkommende som rammes settes ut av stand til å handle frivillig. Karakteristikken "tvangsarbeid" forutsetter at vedkommende ikke gis noe annet realistisk valg enn å arbeide. Dette dekker naturligvis situasjoner hvor det er umulig å bryte ut. Men det foreligger tvangsarbeid også dersom alternativene til dette arbeidet alt i alt vil være uforholdsmessig byrdefulle.
- (26) Forarbeidene til straffeloven 1902 § 224 støtter opp om en slik forståelse når det der er fremhevet at det i uttrykket "tvangsarbeid" ligger "at vedkommende ikke har kommet frivillig inn i arbeidsforholdet og/eller ikke kan komme frivillig ut av det", se Ot.prp. nr. 62 (2002–2003) side 65 og side 98. Det er i proposisjonen nevnt som eksempel på tvangsarbeid at noen som blir "lokket med arbeid i et annet land, blir utnyttet som arbeidskraft fordi de ikke har lovlig opphold i landet og dermed havner i en sårbar stilling". Videre vil det ifølge forarbeidene foreligge tvangsarbeid der arbeiderne holdes "innelåst", eller for hushjelper som "verken får lønn eller er frie til å slutte i tjenesten når de ønsker".
- (27) Fra Høyesteretts praksis nevner jeg Rt-2013-39. Saken gjaldt blant annet utnyttelse av fire mindreårige fra Litauen til tvangsarbeid i form av medvirkning til tyveriraid i Norge. Høyesterett sa seg her enig i at det ikke er noe krav at fornærmede har prøvd eller ønsket å komme ut av situasjonen, eller at dette ville ha vist seg umulig eller svært vanskelig, så lenge det objektivt sett foreligger en form for tvang eller press i selve situasjonen. Det skal foretas en helhetlig vurdering, hvor også alder og avhengighetsforhold spiller inn. I denne saken var barna brakt i en tvangssituasjon i Norge – de hadde ikke penger, kunne ikke norsk og de fryktet å bli forlatt dersom de ikke gjorde som de fikk beskjed om. Barna var prisgitt de tiltalte og hadde ut fra sine forutsetninger "i realiteten lite valg med hensyn til om de skulle fortsette".
- (28) Også Rt-2011-1061 gjaldt mindreårige. Det er i avsnitt 46 i avgjørelsen fremholdt at det i tilfeller der fornærmede er under 18 år "ikke stilles for strenge krav til den tvangen som må foreligge", men at det må være "utvist en form for press fra gjerningspersonen", jf. også Rt-2012-1175 avsnitt 28.
- (29) Ser vi på den folkerettslige bakgrunnen for straffebudet, gir verken Palermo-protokollen eller Europarådets konvensjon mot menneskehandel noen definisjon av "tvangsarbeid". Men i ILO-konvensjon nr. 29 om avskaffelse av tvangsarbeid fra 1930 artikkel 2 nr. 1 er tvangsarbeid definert slik:
- "For the purposes of this Convention the term forced or compulsory labour shall mean all work or service which is exacted from any person under the menace of any penalty and for which the said person has not offered himself voluntarily."**
- (30) I Protokoll til ILO-konvensjon nr. 29 fra 2014 er denne definisjonen videreført, nå også med referanse til menneskehandel, jf. protokollens fortale og artikkel 2 nr. 1.
- (31) I rapporten *The concept of "exploitation" in the trafficking in persons protocol* (2015) side 30–32 oppsummerer FNs kontor for narkotika og kriminalitet (UNODC) forståelsen

av definisjonen i artikkel 2 nr. 1 anvendt i tilknytning til Palermo-protokollens bestemmelser om menneskehandel til tvangsarbeid:

"The accepted international legal definition of forced labour is set out in ILO Convention No. 29 ... The prohibition contains a subjective element (involuntariness) as well as objective requirements that are met when the State or a private individual orders personal work or service and a punishment or sanction is threatened if the order is not obeyed ...

Important insight into the substantive content of the prohibition of forced labour is provided by ILO supervisory bodies which have emphasised that where work or services are imposed (for instance, by exploiting the worker's vulnerability) under the menace of penalty, dismissal or payment of wages below the minimum level, such exploitation ceases to be merely a situation of poor employment conditions and triggers the protection of ILO Convention No. 29.

With respect to 'voluntariness' the ILO has affirmed that this is to be understood as meaning that the person either became engaged in the activity against their free will or, once engaged, found that he or she could not leave the job with a reasonable period of notice, and without forgoing payment or other entitlements. With respect to 'menace of any penalty', ILO supervisory bodies have recognized that psychological coercion might amount to the menace of a penalty, but have been less prepared to recognize that a situation of economic constraint keeping a worker in his or her condition meets this element of the definition. Indirect coercion of that kind would only become relevant in conjunction with other factors for which the employer is responsible. Work extracted through 'menace of any penalty' is not voluntary and the ILO has further recognized that when deceit and fraud are involved in the original work offer, the worker's acceptance cannot be considered knowing and voluntary. It identifies two separate questions: (i) whether the consent to work was in fact freely given; and (ii) whether the worker retains the ability to revoke his or her consent."

- (32) FNs menneskerettskomité har fremholdt at definisjonen gir veiledning ved tolkningen og anvendelsen av forbudet mot tvangsarbeid i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) artikkel 8 nr. 3, se uttalelse 31. oktober 2005 *Bernadette Faure mot Australia* (1036/2001) avsnitt 7.5. I plenumsdom 23. november 1983 *Van der Musselle mot Belgia* avsnitt 32 gir EMD uttrykk for at definisjonen av tvangsarbeid i ILO-konvensjon nr. 29 er et utgangspunkt for tolkingen av EMK artikkel 4 om tvangsarbeid, likevel slik at det må tas hensyn til EMKs særtrekk og det faktum at konvensjonen "is a living instrument to be read 'in the light of the notions currently prevailing in democratic States'". Dette er gjentatt i dom 7. juli 2011 *Stummer mot Østerrike* avsnitt 117–118. Jeg nevner også dom 26. juli 2005 *Siliadin mot Frankrike* avsnitt 115–118 og dom 11. oktober 2012 *C.N. og V mot Frankrike* avsnitt 71 og 77, som begge viser at EMD forstår uttrykket "the menace of any penalty" i ILO-konvensjon nr. 29 artikkel 2 nr. 1 i en nokså vid forstand.
- (33) EMDs dom 30. mars 2017 *Chowdury mfl. mot Hellas*, som gjaldt 42 jordbærplukkere fra Bangladesh på sesongarbeid i Hellas, gir en illustrasjon av vurderingen i en sak der menneskerettsdomstolen konkluderte med at det forelå konvensjonsstridig tvangsarbeid, se særlig avsnitt 94–101. Arbeids-, lønns-, og boforholdene var ekstremt dårlige, arbeiderne var utsatt for konstante ydmykelser, trusler og alvorlig vold. De hadde ikke oppholds- eller arbeidstillatelse i Hellas og risikerte arrestasjon og utvisning. Lønnen var holdt tilbake. Chowdury-dommen viser at det ikke er avgjørende at arbeidstakeren frivillig har gått inn i arbeidsforholdet, dersom dette deretter opprettholdes ved tvang.

- (34) For så vidt gjelder beskyttelsen mot "tvangsarbeid" i Grunnloven § 93 tredje ledd, fremgår det av Lønning-utvalgets innstilling at bestemmelsen er utformet blant annet etter mønster fra nettopp SP artikkel 8, EMK artikkel 4 og ILO-konvensjon nr. 29, som jeg allerede har omtalt, se Dok. nr. 16 (2011–2012) side 110–111. Det er på side 111 i Lønning-utvalgets innstilling forutsatt at tolkingen av Grunnlovens forbud mot tvangsarbeid "bør ligge så tett som mulig opp til den internasjonale forståelsen av disse forholdene". Jeg legger dette til grunn. Straffebudet mot menneskehandel til tvangsarbeid kan ikke gå kortere enn Grunnloven § 93 tredje ledd. For øvrig er det unødvendig for meg å gå nærmere inn på grensen for Grunnlovens forbud.
- (35) Når nasjonale og internasjonale kilder ses i sammenheng, er det grunnlag for å si at spørsmålet om det foreligger tvangsarbeid i straffelovens forstand, beror på en helhetlig vurdering av den konkrete situasjonen. Det vil kunne foreligge tvangsarbeid selv om vedkommende i og for seg ville ha kunnet bryte ut, dersom situasjonen realistisk bedømt likevel ga lite valg. Arbeids- og lønnsforhold, bo- og sanitærforhold spiller inn, det samme gjør graden av bevegelsesfrihet og isolasjon, maktbruk og ulike former for underordnings- eller avhengighetsforhold. Det har betydning om fornærmede er mindreårig eller voksen. Pressmidlene som binder vedkommende kan være fysiske eller psykiske, uttalte eller implisitte. Og de kan ha et preg av utpressing, for eksempel ved at vedkommende må tåle elendige arbeids- og lønnsvilkår for å unngå at arbeidsgiveren varsler politiet eller utlendingsmyndighetene om ulovlig opphold eller andre forhold som vil gi arbeidstakeren vanskeligheter. Også det å holde tilbake lønn vil kunne sette arbeideren i en låst situasjon, for eksempel fordi han eller hun da ikke vil kunne skaffe seg billett til hjemreisen, eller ved å forlate arbeidsstedet risikerer å tape allerede opptjent lønn.
- (36) *Lagmannsrettens lovanvendelse*
- (37) Jeg går nå over til den konkrete lovanvendelsen. Spørsmålet er om de tre indiske sesongarbeiderne D, E og C var i en "sårbar stilling" under sine opphold i Norge, og om B og svingersønnen A misbrukte dette til å utnytte dem til tvangsarbeid.
- (38) Lagmannsretten pådømte saken med lagrette. Noen direkte begrunnelse for lovanvendelsen under skyldspørsmålet foreligger derfor ikke. Høyesteretts prøving av lagmannsrettens lovanvendelse må da ta utgangspunkt i de spørsmålene lagretten ble stilt, det som er opplyst om innholdet i rettsbelæringen, det lagmannsretten sier om lovanvendelsen i sin dom og saksforholdet slik det er beskrevet i lagmannsrettens straffutmålingspremisser. Jeg viser til Rt-2007-961 avsnitt 29, Rt-2009-750 avsnitt 80 og Rt-2013-39 avsnitt 12.
- (39) Spørsmålene som ble stilt til lagretten knyttet til straffeloven § 224 første ledd bokstav b, angir lovens vilkår. I tillegg er det for alle de tre fornærmede særskilt fremhevet lang arbeidstid og lite fri, lav betaling, at arbeidsgiver oppbevarte pass og flybilletter, språkhindre, fravær av nettverk, mangel på egne penger under oppholdet i Norge, begrenset bevegelsesfrihet og at de tre ble instruert om å gi myndighetene uriktig informasjon om sine arbeidsforhold. Ordningen med at sesongarbeiderne ikke skulle få ordinært oppgjør for arbeidet før de var returnert til India, og at det ble utbetalt enkelte forskudd, er trukket spesielt frem i spørsmålene. Spørsmålsskriftet ga, slik jeg leser dette, lagretten riktige utgangspunkt.

(40) I rettsbelæringen ble det sagt følgende om hva som menes med "tvangsarbeid":

"Straffeloven har ingen definisjon av 'tvangsarbeid'. Dere kan imidlertid legge til grunn at tvangsarbeid rammer menneskehandel som har til formål å utnytte en persons arbeidskraft, men som ikke er av en slik karakter at det kan karakteriseres som slaveri som er straffbart etter en annen bestemmelse. Tvangsarbeid er noe mer enn det som gjerne omtales som sosial dumping.

Dere må legge til grunn at det i 'tvangsarbeid' ligger at vedkommende ikke har kommet frivillig inn i arbeidsforholdet og/eller ikke kan komme frivillig ut av det. Siden det er uomstridt at de tre fornærmede har kommet frivillig til Norge, er temaet om de frivillig kan komme ut av arbeidsforholdet.

Det må foreligge et element av tvang for at det skal foreligge tvangsarbeid. Høyesterett har sagt i en dom som riktignok gjaldt fornærmede under 18 år at 'det kan på denne bakgrunn ikke stilles for strenge krav til den tvangen som må foreligge. Etter ankeutvalgets syn er det tilstrekkelig at det er utvist en form for press fra gjerningspersonen'.

I en annen sak som også gjaldt barn under 18 år uttalte Høyesterett: 'Selv om det tas utgangspunkt i at det ikke skal stilles for strenge krav til den tvangen som må foreligge, og at det således skal lite til for å konstatere en eller annen form for press, må det også foreligge en nedre grense for hva som etter omstendighetene kan anses som tvang. Herunder må det også foreligge en grense mellom press som i lovens forstand må rubriseres som tvang, og press som følger av foreldrenes alminnelige myndighet til å organisere familiens hverdag.'

Det presset eller den reguleringen som naturlig følger av å være i et arbeidsforhold, vil selvsagt falle utenfor det som er å anse som tvangsarbeid.

Det er ikke noe vilkår at det er umulig eller svært vanskelig å komme ut av 'arbeidsforholdet'. Vurderingen av om det foreligger tvang eller press vil måtte bero på en helhetlig vurdering av en rekke momenter, f. eks. alder samt om, og på hvilken måte den fornærmede sto i et avhengighetsforhold til arbeidsgiveren. Den enkelte fornærmede trenger ikke å føle seg tvunget, så lenge det objektivt sett foreligger en form for tvang eller press i selve situasjonen – som vil gi seg utslag dersom vedkommende skulle prøve eller ønske å avslutte arbeidsforholdet.

Den manglende frivilligheten kan referere seg til fysiske hindringer, f. eks. innlåsing, og streng overvåkning, men omfatter også mer psykiske hindringer som trusler, frykt ol.

Det er ikke noe krav om at det som utnyttes skal ha forsøkt eller ha ønske om å komme seg ut av situasjonen. Den utnyttede må imidlertid ha et reelt valg til å komme seg ut av situasjonen, dersom vedkommende skulle ønske det. Dersom man gjennom det etablerte systemet legger hindringer i veien for et slikt reelt valg, vil det lett foreligge et tvangsarbeid i bestemmelsens forstand. Graden og arten av tvang som rammes av bestemmelsen om menneskehandel må i en viss utstrekning vurderes konkret opp mot hvilket arbeid man blir presset til, fornærmedes situasjon samt forholdet til gjerningspersonen.

Det at man frivillig kommer tilbake for å arbeide på nytt (sesongarbeid) er ikke i seg selv et hinder for at det foreligger tvangsarbeid.

Det kan være flere muligheter for å komme seg ut av et ulovlig/uverdigg arbeidsforhold.

En mulighet er å gå til myndighetene og fortelle om de ulovlige forholdene og derved slippe unna.

En annen mulighet er bare å stikke av.

En tredje mulighet for å komme ut av forholdet som forsvarerne har trukket frem, er at man sier til arbeidsgiver at man vil hjem og man får hjelp til reisen.

Hvis man ikke kan se bort fra at arbeidstakeren fritt kunne reise hjem uten andre negative konsekvenser for seg selv og eventuelt andre kollegaer bortsett fra at vedkommende ikke ville få betalt utover det man hadde arbeidet etter avtalen, eller ikke ville bli spurt om å komme tilbake neste sesong, så har man en realistisk mulighet for å komme seg ut av arbeidsforholdet. Da foreligger det ikke tilstrekkelig tvang.

Men jo mer et arbeidsregime legger opp til at man kan frykte negative konsekvenser for en selv og eventuelt også for sine arbeidskollegaer, feks risikere krav om tilbakebetaling av det som arbeidsgiver eventuelt har lagt ut til flybilletter, visum, krav knyttet til at man har fått forskuddsbetaling, ubehageligheter i hjemlandet, desto lettere vil kravet om press/tvang for at det skal foreligge tvangsarbeid være oppfylt. Risikoen og frykt for at man ikke ville få betalt noe som helst som følge av en ordning med etterskuddsvis betaling vil etter omstendighetene kunne være et sentralt moment."

- (41) Etter mitt syn er denne redegjørelsen, som ble gitt til lagretten før den trakk seg tilbake for å avgjøre skyldspørsmålet, dekkende for de sentrale elementene i uttrykket "tvangsarbeid". Jeg legger da til grunn at det fremgår av sammenhengen at den lavere terskelen for hva som regnes som tvangsarbeid der fornærmede er mindreårig, ikke skulle få anvendelse. Og selv om rettsbelæringen ikke uttrykkelig omtaler skyldkravet, finner jeg det ikke tvilsomt at rettsbelæringen i sammenheng satte lagretten i stand til å forstå at de tiltalte, for å kunne domfelles, måtte ha handlet forsettlig. Det fremgår for øvrig uttrykkelig av lagmannsrettens domsgrunner at den fant det bevist at begge de tiltalte hadde handlet forsettlig.
- (42) Lagmannsretten har i sin dom gitt en inngående beskrivelse av det faktum den har lagt til grunn, også holdt opp mot vilkårene i straffeloven § 224 første ledd bokstav b. For Bs vedkommende heter det følgende om dette punktet i tiltalen:

"Lagmannsretten legger til grunn at C arbeidet for B i 2008 fra 28. mars til 28. september, det samme i 2009, i 2010 fra 20. mars til 20. september og i 2011 fra 17. februar til 17. august.

B ansatte sine første indiske arbeidere på begynnelsen av 2000-tallet. Arbeiderne kom i stor utstrekning fra Punjab der B opprinnelig er fra. Arbeiderne ble rekruttert dels med bistand fra familie i Punjab, dels gjennom bekjente og arbeidere som tidligere hadde jobbet for B. I de årene tiltalen gjelder ble arbeiderne innvilget visum som sesongarbeidere med arbeidstillatelse for seks måneder om gangen. Det legges til grunn at den enkelte arbeider ordnet visum og flybilletter selv, i hvert fall var det slik for C. De fikk pengene refundert av B i den utstrekning de måtte forskuttere disse utgiftene. Arbeiderne bodde vederlagsfritt i leiligheter/brakker på gartneriets område. Boforholdene var spartanske. Situasjonen var den samme både da B drev i leide lokaler og etter at han bygde nytt gartneri.

De indiske arbeiderne arbeidet i hovedsak med selve planteproduksjonen, herunder med vanning, samt annet forefallende arbeid. Noen av arbeiderne fylte på varer inne i butikken og hentet varer på lager når det var forespørsel om det. De hadde ingen norskkunnskaper og flere hadde begrensede engelskkunnskaper, noe som gjorde kontakt med andre ansatte og kunder vanskelig. Det legges til grunn at C behersket engelsk brukbart.

Lagmannsretten legger til grunn at B ba om å få innlevert og oppbevarte passene til de indiske arbeiderne. I hvert fall oppbevarte han passet til C i årene 2008 til og med 2010. I tråd med Cs forklaring legges det til grunn at B glemte å ta hans pass da han kom i 2011.

Ingen av de indiske arbeiderne hadde arbeidskontrakt. Det foreligger ingen timelister som kan vise hvor lenge C – eller de øvrige indiske arbeiderne – arbeidet. Etter en samlet vurdering av bevisene, og med særlig vekt på Cs forklaring, og vitneforklaringene fra G, H og I finner lagmannsretten det bevist at C arbeidet opp mot 14 timer per dag, noen få ganger opp til 16 timer per dag, i høysesongen fra april til og med juni, og sjelden mindre enn 12 timer per dag i lavsesongen. Han arbeidet syv dager i uken og den eneste dagen han hadde helt fri var 17. mai da butikken var stengt. En gang i 2008 tok B med C og noen andre arbeidere til Danmark. Reisen gikk tur-retur med båt og med et opphold på mellom en og to timer i Danmark. I løpet av de fire årene han arbeidet hos B var han noen få ganger innom sikhtempelet i Y. Han var to ganger på fest utenfor gartneriet, en gang hos H og 17. mai 2011 hos G. Han så hoppbakken i Vikersund en gang. Han var aldri i Drammen før 17. mai i 2012 da han arbeidet hos A. Ved noen få anledninger sparket han fotball sammen med andre indiske arbeidere, eventuelt også Bs sønn, på en nærliggende fotballbane.

Det legges til grunn at C ellers tilbrakte all tid på gartneriet. Dagene gikk med til å arbeide, spise og sove, eventuelt se litt på fjernsyn/film og spille kort med de øvrige indiske arbeiderne om kvelden. Lagmannsretten har sett bilder fra en fest avholdt på det nye gartneriet. Noen få ganger spiste C hjemme hos B.

Lagmannsretten legger til grunn i tråd med Cs forklaring at han i 2008 inngikk avtale om, og fikk utbetalt 120 000 indiske rupier i India. Han fikk med seg 30 000 norske kroner til India da han dro hjem etter endt arbeidsperiode. Disse overleverte han til B i India. Han fikk da 120 000 rupier tilbake. I 2009 fikk han tilsvarende 120 000 rupier i norske kroner før han dro hjem. I 2010 var lønnen tilsvarende 130 000 rupier og i 2011 tilsvarende 140 000 rupier. All lønn ble betalt etterskuddsvis ved avslutning av arbeidsperioden i samsvar med de avtalene som var inngått mellom ham og B. Forklaringene fra blant andre G og H støtter opp under forklaringen til C hva gjelder størrelsen på lønn.

Lagmannsretten finner det bevist at B har overtrådt straffeloven § 224 fjerde ledd jf. første ledd bokstav b, i alle år fra 2008 til og med 2011. I alle disse årene ble C utnyttet av B til å arbeide lange dager, syv dager i uken for svært lav lønn, noe som muliggjorde større inntekter fra gartnerivirksomheten.

Utnyttelsen skjedde ved at B misbrakte den sårbare situasjon som C befant seg i. C levde i relativt fattige kår i India. Partene avtalte at C skulle bli betalt etterskuddsvis etter endt sesong når han kom tilbake til India. C la ut penger til flybillett og visum som han senere fikk refundert fra B. Gartneriet lå på Æ i X kommune, i et område som må bedømmes som lite sentralt. Etter det opplyste befant det seg en bensinstasjon noen hundre meter unna.

C var avhengig av B for mat og losji. C ble av B instruert til feilaktig å opplyse ved eventuell kontroll fra offentlige myndigheter at han tjente over kr 100 i timen og arbeidet 35 til 40 timer i uken.

Det legges til grunn at regimet til B var strengt. I følge G kalte noen av de indiske arbeiderne B for Hitler. I tråd med forklaringene fra G, H og I, legges til grunn at arbeiderne, herunder C, var underdanige når B eller noen fra hans familie kom. De fikk beskjed om å prate minst mulig med kunder. De kunne smile og le når B ikke var til stede, og se ned i bakken når han var der. Noe av underdanigheten kan skyldes kulturelle forhold og at B var mye eldre enn de indiske arbeiderne. India er et land som i utstrakt grad er preget av korrupsjon. Lagmannsretten legger til grunn at C så for seg den mulighet at han selv og familien kunne ta problemer i India dersom han trosset B.

I tre av de fire årene C arbeidet for B oppbevarte sistnevnte Cs pass, uten at lagmannsretten bedømmer Cs situasjon nevneverdig mindre sårbar i 2011 av denne grunn.

Selv om C visste han hadde mulighet til å be om forskudd på lønn, lå det i systemets natur at han ikke valgte å be om penger for å bruke i Norge med det høye kostnadsnivået her. De selv og familiene i India hadde behov for pengene som ble tjent i Norge. I den utstrekning det var aktuelt å be om forskudd, fikk C noen hundre kroner i forbindelse med tilbakereisen til India.

Lagmannsretten legger til grunn at C oppfattet regimet slik at han måtte spørre om lov til å forlate gartneriet, også på fritiden. Samlet sett var systemet innrettet slik at det begrenset arbeidernes, herunder Cs, bevegelsesfrihet så langt råd var, men det legges til grunn at B ikke ønsket å skape forhold som medførte at arbeiderne – med den erfaring de opparbeidet – unnlot å komme tilbake senere sesonger.

B utnyttet C for å oppnå tvangsarbeid. Det lå et press i systemet som gjorde at han ikke frivillig kunne komme ut av arbeidsforholdet. C snakket ikke norsk og hadde ingen kontakt med mennesker utenfor gartneriet. Hans kunnskap om Norge og norske forhold kom først og fremst gjennom den begrensede kontakt han hadde med de norske/polske arbeiderne. Frivillig uttrede ble ytterligere vanskeliggjort i de årene B oppbevarte Cs pass.

C forsto han var med på et opplegg der de faktiske lønns- og arbeidsforhold ble holdt skjult overfor norske myndigheter, med den usikkerhet dette i seg selv avstedkom. Dersom han opponerte mens han var i Norge, forsto han at han risikerte ikke å få betalt og at han i hvert fall ikke ville få anledning til å komme tilbake et senere år. Det er særlig det forhold at C, så vel som de øvrige arbeiderne, først fikk betalt etter at de kom tilbake til hjemlandet, som er det viktigste tvangsmiddelet mot å kunne komme seg ut av arbeidsforholdet frivillig.

Tvangselementet er selvsagt sterkest i 2008, da C første gang kom til Norge. Han kom fra relativt fattige kår i India, til helt ukjente Norge, og inn i et arbeidsopplegg han var ukjent med. Etter lagmannsrettens vurdering er vilkårene for menneskehandel oppfylt for alle de fire sesongene C arbeidet for B. Selv om han i de neste årene ble bedre kjent med arbeidsopplegget, og hadde mulighet til å si nei takk til nytt sesongarbeid og forbli i India, var alternativet arbeidsløshet eller mye dårligere betalte jobber. Ønsket om å tjene til livets opphold var med på å presse ham til å akseptere nye arbeidstilbud fra B og gjennomføre avtalt sesongarbeid frem til og med 2011, og det til tross for at han følte seg utnyttet. Han bestemte seg i 2012 for ikke å arbeide en ny sesong ved Z."

- (43) Lagmannsretten gir en tilsvarende inngående redegjørelse for As forhold, som jeg også gjengir:

"Lagmannsretten legger til grunn at D arbeidet på Ø fra 1. februar til 30. juli 2009, fra 26. mars til 21. september 2010, fra 2. april til 28. september 2011 og fra 10. april til 12. august 2012. Videre legges til grunn at E arbeidet på Ø fra 25. april til 21. oktober 2009, fra 10. mai til 5. november 2010, fra 11. mai til 7. november 2011 og fra 21. mai til 11. september 2012. Endelig legges til grunn at C arbeidet på Ø fra 19. april til 15. august 2012.

A og F engasjerte indiske arbeidere fra 2006/2007 i tråd med det systemet B hadde etablert en del år tidligere. Også disse indiske arbeiderne kom i stor utstrekning fra Punjab. De ble rekruttert dels ved bistand fra As bror og far i India, dels gjennom bekjente og arbeidere som tidligere hadde jobbet ved gartneriene. De ble normalt innvilget visum som sesongarbeidere med arbeidstillatelse for seks måneder om gangen, og arbeidet ved gartneriet hele denne perioden. For arbeiderne ved Ø var det arbeidsgiver som dekket utgiftene til visum og som bestilte og betalte flybilletter. Tidspunkt for returreise ble satt til utløpet av den perioden visumet var innvilget for. Det var flest indiske arbeidere i høysesongen, fra april til og med juni, og få i desember og januar.

De indiske arbeiderne bodde relativt spartansk inne på gartneriets område. Selv om de muligens ikke var uttrykkelig pålagt å bo på området, er det klart at de ikke kunne leie

annen bolig med de avtalte lønnsbetingelser. Som på Z fikk arbeiderne på Ø dekket kost og losji.

I hovedsak arbeidet de indiske arbeiderne med selve planteproduksjonen, herunder vanning, samt annet forefallende arbeid. E arbeidet mye ved utsalgssteder både på Krokstadelva og utenfor Dags Marked på Strømsø i Drammen. Ingen av de fornærmede hadde norskkunnskaper, men de behersket engelsk brukbart.

Det legges til grunn at A i forståelse med F oppbevarte passene til de fornærmede. Lagmannsretten legger til grunn at hovedformålet med å etterspørre og få innlevert passene, var å hindre at arbeiderne reiste fra Ø. Etter lagmannsrettens syn er det lite sannsynlig at dette primært var begrunnet i at de følte ansvar for sesongarbeiderne overfor norske myndigheter. Lagmannsretten legger til grunn at denne delen som øvrige deler av det etablerte arbeidsregimet, ble laget etter mønster fra det systemet B hadde etablert, og at det å ha kontroll med arbeiderne var det sentrale.

Ved Ø ble det avholdt en kontroll fra utlendingsmyndighetene i 2011, uten at det ledet til anmeldelse av virksomheten. Som følge av et anonymt varsel om uverdige arbeidsforhold for de indiske arbeiderne i mars 2012, ble det besluttet et samordnet uvarslet tilsyn hvor politiet, arbeidstilsynet, skattemyndighetene og brannvesenet deltok. Tilsynet ble gjennomført 21. juni 2012. Både arbeidstilsynet, skattemyndighetene og brannvesenet hadde bemerkninger til virksomheten. Det ble gitt pålegg om å rette avvik, men tilsynet ledet ikke til noen anmeldelse.

Den 8. august 2012 oppsto det en uoverensstemmelse mellom D og A på Ø. Lagmannsretten legger til grunn at uenigheten dreide seg om arbeidsvilkårene for de indiske arbeiderne ved Ø. Uoverensstemmelsen var av en slik karakter at politiet ble tilkalt og rykket ut med en patrulje. En kamerat av A kom til stede, og det ble en opphisset stemning mellom de involverte. Dagen etter møtte ikke D på jobb. Den 10. august ga D beskjed per SMS at han ikke ønsket å komme tilbake på jobb, og at A kunne levere passet hans til E. D fikk beskjed om at han måtte komme og hente passet selv, og det ble avholdt et møte på Ø mellom D og A hvor også B deltok. D fikk da overlevert en flybillett til India og beskjed om at han måtte returnere til India dagen etter. Han motsatte seg å returnere til India før han fikk utbetalt den lønnen han mente han hadde krav på etter norske forhold.

D benyttet ikke sin returbillett og gikk i stedet til politiet for å levere anmeldelse. Som følge av kapasitets- og språkproblemer, ble det først nedtegnet en formell anmeldelse den 16. august 2012. Enten den 12. eller den 13. august 2012 leverte A og F Ds pass til politiet. De forsøkte også å overlevere politiet ca. kr 60 000 som skulle være Ds opptjente, men ikke utbetalte lønn for den perioden han hadde jobbet i Norge. Politiet tok imidlertid ikke i mot disse pengene. Beløpet ble senere satt inn på kontoen som var opprettet i Ds navn.

Den 24. august 2012 fikk D utlevert passet sitt fra politiet og han dro da sammen med venninnen, J, til banken for å ta ut pengene. Banken hadde stengt for dagen, men avdelingsleder K hadde ikke forlatt kontoret, og hun bisto slik at han fikk tatt ut ca. kr 6 000. Hun så etter hvert at F og A hadde disposisjonsrett over bankkontoen. Dette sammenholdt med det D og J fortalte, medførte at K oppfattet situasjonen som så uklar at hun ikke ønsket å medvirke til at hele beløpet ble tatt ut. De ble enige om å slette disponentene til kontoen og sette i bestilling et bankkort slik at D kunne disponere kontoen uten å reise til Vikersund. Dette bankkortet ble senere forsøkt avbestilt av F, angivelig fordi hun fryktet at han skulle misbruke kortet.

Det er uomtvistet at ingen av de indiske arbeiderne hadde arbeidskontrakter som tilfredsstilte arbeidsmiljølovens krav. De fornærmede inngikk muntlige avtaler i India, hvor det ble avtalt en fast sum for hele arbeidsperioden på seks måneder. Lønnen skulle utbetales etterskuddsvis i rupier i India. Etter arbeidstilsynets kontroll på Ø 21. juni 2012, fikk alle arbeidere fiktive, standard arbeidskontrakter.

Det ble ikke ført noen timelister som viste hvor mye hver enkelt faktisk arbeidet. Etter tilsynet i juni 2012 begynte man å utarbeide fiktive timelister. Etter en samlet vurdering av bevisene, og med særlig vekt på de tre fornærmedes forklaringer, samt forklaringene til L, M, N og J finner lagmannsretten det bevist at D, E og C arbeidet 12 til 14 timer om dagen i høysesongen og sjelden mindre enn 12 timer om dagen i lavsesongen. De arbeidet syv dager i uken og den eneste dagen de hadde helt fri var 17. mai da butikken på Ø var stengt. Da dro de inn til Drammen sentrum. De tre var ytterst få ganger i løpet av en sesong innom sikhtempelet i Y. De ble da kjørt dit enten av A eller av en av de andre indiske arbeiderne som hadde førerkort. D og E var i løpet av de årene de jobbet på Ø på et besøk på henholdsvis Blaafargeverket og Verdens ende på Tjøme. De arbeidet frem til omkring klokken 14.00 disse dagene. De ble kjørt dit av J. Lagmannsretten har også hørt om en konsert i Oslo.

Det legges til grunn at D, E og C ellers tilbrakte all fritid på gartneriet. Dagene gikk med til å arbeide, spise og sove, eventuelt se på fjernsyn/film og spille kort med de øvrige indiske arbeiderne om kvelden. Etter hvert ble det installert Skype slike at arbeiderne kunne kommunisere med hjemlandet på den måten, fremfor å låne telefon av A.

Lagmannsretten legger i tråd med de fornærmedes forklaringer til grunn, at D og E fikk utbetalt tilsvarende 120 000 indiske rupier i 2009 og 2010, 150 000 rupier i 2011. I 2012 ble det avtalt at alle tre skulle ha 180 000 indiske rupier. Avtalen var at all lønn skulle utbetales etterskuddsvis, men A betalte forskudd dersom han ble spurt om det. Av noe betydning i denne saken nevnes at C fikk 100 000 rupier i forskudd i 2012. Utover forklaringene til de fornærmede bygger lagmannsretten her særlig på forklaringene til N og J. For øvrig nevnes at de summene A har forklart seg om i lagmannsretten, ikke avviker så veldig mye fra de fornærmedes forklaringer. Situasjonen i tingretten var en annen. I tingretten ble det forklart at de fikk lønn i samsvar med arbeidstilbudene som var vedlagt visumsøknaden.

Lagmannsretten finner det bevist at A har overtrådt straffeloven § 224 fjerde ledd jf. første ledd bokstav b, i alle år fra 2009 til og med 2012. I alle disse årene ble D, E og C (i 2012) utnyttet av A til å arbeide lange dager, syv dager i uken for svært lav lønn, noe som muliggjorde større inntekter fra gartnerivirksomheten.

Utnyttelsen skjedde ved at B misbrakte den sårbare situasjon som de tre fornærmede befant seg i. Alle tre kom fra relativt fattige kår i India. Det ble avtalt at de tre skulle bli betalt etterskuddsvis etter endt sesong etter at de kom tilbake til India. Ø i Y ligger ikke like avsides til som Z på Æ i X. Ø ligger likevel en del kilometer fra Drammen sentrum.

Alle tre var avhengige av A for mat og losji. Og alle tre ble instruert av A om feilaktig å opplyse ved eventuell kontroll fra offentlige myndigheter at de tjente over kr 100 i timen og arbeidet 35 til 40 timer i uken.

Det legges til grunn at regimet hos A var mindre strengt enn hos B. Det er lagmannsrettens inntrykk at A generelt var mer opptatt enn B av at arbeiderne skulle ha det greit mens de oppholdt seg på gartneriet og arbeidet for ham. Lagmannsretten er imidlertid ikke i tvil om at A passet på at arbeiderne ikke snakket i utide med kunder eller de norske og polske ansatte. Det eksisterte et over-/underordningsforhold som er ukjent i norsk arbeidsliv, men formentlig er kulturelt betinget. De indiske arbeiderne kom fra et land der korrupsjon er utbedret. Det legges til grunn at de fornærmede oppfattet at As familie i India var velstående og mektige. Lagmannsretten finner det videre bevist at alle tre tenkte på at de selv og familiene kunne få problemer i hjemlandet dersom de ikke innordnet seg.

For de fornærmedes vedkommende ble pass og eventuelt andre identifikasjonspapirer i alle år oppbevart hjemme hos A.

Selv om de fornærmede visste at de hadde mulighet til å be om forskudd på lønn, lå det i systemets natur at de ikke i nevneverdig grad valgte å be om penger for å bruke i Norge

med det høye kostnadsnivået her. De selv og familiene i India hadde behov for pengene som ble tjent i Norge.

Lagmannsretten legger til grunn at de fornærmede oppfattet regimet slik at de måtte spørre om lov til å forlate gartneriet, også på fritiden, selv om dette ikke alltid ble gjort for mindre turer. Samlet sett var systemet innrettet slik at det begrenset arbeidernes, herunder de fornærmedes, bevegelsesfrihet så langt råd var, men det legges til grunn at A ikke ønsket å skape forhold som medførte at arbeiderne – med den erfaring de opparbeidet – unnlot å komme tilbake senere sesonger.

A utnyttet de fornærmede for å oppnå tvangsarbeid. Det lå et press i systemet som gjorde at de ikke frivillig kunne komme ut av arbeidsforholdet. De fornærmedes kunnskaper om Norge og norske forhold kom først og fremst gjennom den begrensede kontakt de hadde med de norske/polske arbeiderne. Frivillig uttrede ble ytterligere vanskelig gjort fordi A beholdt de fornærmedes pass.

De fornærmede snakket ikke norsk og hadde ingen kontakt med mennesker utenfor gartneriet utover de som arbeidet eller hadde arbeidet på Ø. D hadde et kjæresteforhold til J. Mye kan tale for at det nettopp var denne kontakten i 2012 som gjorde det mulig at en av arbeiderne maktet å gjøre opprør og si i fra om de uverdige forholdene på Ø.

De fornærmede forsto at de var med på et opplegg der de faktiske lønns- og arbeidsforhold ble holdt skjult overfor norske myndigheter, med den usikkerhet dette i seg selv avstedkom. Dersom de opponerte mens de var i Norge, forsto de at de risikerte ikke å få betalt og at de i hvert fall ikke ville få anledning til å komme tilbake et senere år. Det er særlig det forhold at de fornærmede, så vel som de øvrige arbeiderne, først fikk betalt etter at de kom tilbake til hjemlandet, som er det sterkeste tvangsmiddelet mot å kunne komme seg ut av arbeidsforholdet frivillig. Men også den situasjon at C i 2012 fikk mer enn halvparten av betalingen på forskudd, innebar for dette året et betydelig element av press. Det skal også nevnes at C etter avtale med A gikk til sistnevntes familie i India for å få betalt resten av det han hadde til gode etter at han ble hjemsendt tidligere som følge av Ds opprør. Det legges til grunn at det han ble tilbudt ikke var en forholdsmessig andel av det avtalte vederlaget sett i sammenheng med antall dager han arbeidet. Han av slo de 500 rupier han ble tilbudt i betaling.

Tvangselementet er selvsagt sterkest det første året de fornærmede kom til Norge. De kom alle tre fra relativt fattige kår i India, til helt ukjente Norge, og inn i et arbeidsopplegg de var ukjente med. Etter lagmannsrettens vurdering er vilkårene for menneskehandel oppfylt for alle de fire sesongene D og E arbeidet for A og for 2012 da C arbeidet på Ø. Selv om de tre senere ble bedre kjent med arbeidsopplegget, og hadde mulighet til å si nei takk til nytt sesongarbeid og forbli i India, var alternativet arbeidsløshet eller mye dårligere betalte jobber. Ønsket om å tjene til livets opphold var med på å presse de tre til å akseptere nye arbeidstilbud fra A, og det til tross for at de følte seg utnyttet."

- (44) Det er ingen uoverensstemmelser av betydning mellom det som sies i disse utførlige domsgrunnene, de spørsmålene som lagretten ble stilt, og de sentrale elementene i rettsbelæringen. I sum gir dette materialet grunnlag for å si at lagmannsretten har bygget på en riktig forståelse av loven. Det gir også et godt grunnlag for å prøve lagmannsrettens konkrete lovanvendelse under skyldspørsmålet.
- (45) Mitt syn på lovanvendelsen i saken her er følgende:
- (46) Det er på det rene at de indiske sesongarbeiderne inngikk frivillige avtaler om arbeid i Norge før de kom hit, og at de også kom frivillig til Norge første gang. Flere år på rad vendte de dessuten frivillig tilbake fra India for å arbeide på gartneriene i Norge. Jeg legger til grunn at det ikke ble benyttet fysisk makt mot dem under oppholdet her. De ble ikke mishandlet, sperret inne eller direkte isolert fra omverdenen. Det ble heller ikke truet

med noe av dette. Arbeiderne ble ikke lurt til Norge på falske premisser. De hadde midlertidige oppholds- og arbeidstillatelser. Lønnen var mange ganger høyere enn godtgjørelsen for tilsvarende arbeid i India. Arbeiderne kom fra fattige kår, men det innebærer ikke at de var i en sårbar situasjon i India, og de ble ikke utsatt for tvang der. De risikerte ikke spesielle personlige belastninger ved retur.

- (47) Jeg er likevel, under noe tvil, enig med lagmannsretten i at D, E og C ble utnyttet til tvangsarbeid på gartneriene: De var grovt underbetalte, måtte tåle meget tyngende arbeids- og livsforhold, og hadde liten reell handle- og bevegelsesfrihet. De hadde ingen kunnskap om norske forhold, omtrent ikke noe nettverk og de forstod ikke norsk. De hadde ikke egne penger. Arbeidsgiverne sørget for kost og losji i tilknytning til gartneriene. Arbeiderne visste at de deltok i et ulovlig opplegg vis-a-vis norske myndigheter, og at det kunne være risikabelt å påkalle myndighetenes bistand. Rammene var slik at de tre, så lenge de befant seg i Norge, i realiteten var helt bundet til – avhengige av – sine arbeidsgivere.
- (48) Å avslutte arbeidet, men bli i Norge, var altså ikke et tilgjengelig alternativ. Realiteten var at de måtte arbeide på gartneriene så lenge de var i landet. Flere forhold sto i veien for at de kunne bryte opp og reise tilbake til India før kontraktstiden var ferdig, dersom de hadde ønsket det: Arbeidsgiverne oppbevarte stort sett arbeidernes pass, som de ville trenge for å kunne returnere. Det var arbeidsgiverne som hadde hånd om returbillettene, med returdato i henhold til opprinnelig kontraksperiode. Ettersom arbeiderne, som jeg nettopp nevnte, ikke hadde egne penger her i landet, ville de ikke kunne kjøpe egne returbilletter. Det er for meg dessuten helt sentralt at arbeiderne ikke ville kunne forvente å få noe oppgjør for sitt arbeid før de var tilbake i India etter endt kontraksperiode. Ved et tidligere avbrudd ville de risikere å tape hele lønnen. Tatt i betraktning disse arbeidernes utgangspunkt, lå det en kraftig innlåsingseffekt her, som dessuten ble stadig sterkere gjennom kontraksperioden. Det var kort sagt, slik lagmannsretten uttrykker dette, "et press i systemet som gjorde at de ikke frivillig kunne komme ut av arbeidsforholdet" selv om de hadde ønsket. Under disse omstendighetene fratar det ikke forholdet karakter av tvangsarbeid at de flere år på rad gikk frivillig inn i arbeidet.
- (49) B og A utnyttet altså D, E og C til tvangsarbeid. Tvangselementene satte også de tre arbeiderne i en sårbar stilling under oppholdene her i Norge, og det er helt på det rene at denne sårbare stillingen gjorde det mulig å utnytte arbeiderne til tvangsarbeid.
- (50) Jeg er på dette grunnlaget enig med lagmannsretten i at B og A har gjort seg skyldige i overtredelser av straffeloven 1902 § 224 første ledd bokstav b. Bestemmelsens fjerde ledd om grov menneskehandel får anvendelse for begge to: Utnyttelsen inngikk som et planmessig element i selve driftsopplegget for de tiltaltes gartnervirksomhet, den pågikk over flere år og den gjaldt betydelige økonomiske verdier.
- (51) Ankene over lovanvendelsen må etter dette forkastes.
- (52) *Anken over saksbehandlingen*
- (53) Det følger av det jeg allerede har sagt og referert i tilknytning til min behandling av anken over lovanvendelsen under skyldspørsmålet, at det ikke hefter noen feil ved lagmannsrettens domsgrunner. Den subsidiære anken over lagmannsrettens saksbehandling må derfor også forkastes.

- (54) *Anken over straffutmålingen*
- (55) Straffen for grov menneskehandel er fengsel i inntil 10 år. Den internasjonale og nasjonale innsatsen mot menneskehandel, den menneskerettslige plikten til å gi ofre for menneskehandel effektiv strafferettslig beskyttelse, og de tunge allmennpreventive hensynene som også ellers slår inn i disse sakene, tilsier at handlinger som rammes av dette straffebudet straffes strengt, jf. Rt-2010-733 avsnitt 18–22 og HR-2016-2491-A avsnitt 58. Noe "normalstraffenivå" kan ikke stilles opp. Til det er formene for menneskehandel for ulike. I en sak som den foreliggende kan man heller ikke uten videre bygge på Høyesteretts straffutmålingspraksis i saker om menneskehandel til prostitusjon eller med barn som fornærmede, se Rt-2006-111, Rt-2010-733, Rt-2013-93 og HR-2016-2491-A.
- (56) Med hensyn til det faktiske grunnlaget for straffutmålingen, viser jeg til det jeg har referert fra lagmannsrettens dom. Forholdet er ikke uten likhetstrekk med sosial dumping. Men når det først bedømmes som menneskehandel til tvangsarbeid, blir det tilsvarende alvorlig. Selv om vi står overfor nokså typiske tilfeller, som ligger i det nedre sjiktet av det straffebudet mot menneskehandel til tvangsarbeid rammer, skal det derfor fastsettes en streng reaksjon.
- (57) Ved straffutmålingen la lagmannsretten vekt på at B var foregangsmannen ved etableringen av det systemet de fornærmede ble en del av, som – ut fra det lagmannsretten fant bevismessig dekning for – har pågått iallfall siden starten av 2000-tallet, og som har involvert et større antall indiske sesongarbeidere. Jeg er enig med lagmannsretten i at Bs sentrale rolle som "læremester" er klart skjerpene for hans del. Det er også skjerpene både for B og A at utnyttelsen av D, E og C er resultatet av en etablert driftsmåte ved de to gartneriene. Jeg understreker samtidig at B og A ikke er domfelte for menneskehandel til tvangsarbeid ovenfor andre sesongarbeidere enn de tre som tiltalen gjelder. Straffutmålingen må foretas innenfor denne rammen. Jeg viser til uskyldspresumsjonen i Grunnloven § 96 andre ledd og til Rt-2013-287 avsnitt 21 og Rt-2015-345 avsnitt 20–21.
- (58) Lagmannsretten konkluderte med at straffen for overtredelsene av straffeloven § 224 første ledd bokstav b, jf. fjerde ledd isolert sett burde ligge mellom tre og et halvt og fire års fengsel både for B og for A. Ut fra det jeg har gjort rede for, er dette etter mitt syn for strengt. Jeg mener en straff av fengsel mellom to og et halvt og tre år er riktig for disse forholdene isolert sett.
- (59) B er ved tingrettens og lagmannsrettens dommer også dømt for brudd på bokføringsloven, merverdiavgiftsloven, grovt trygdetrageri og flere brudd på arbeidsmiljøloven. A er dømt for grovt trygdebedrageri, for ikke å fremvise selskapets regnskaper ved kontroll, og for flere brudd på arbeidsmiljøloven. Straffutmålingen for disse øvrige forholdene er ikke som sådan problematisert for Høyesterett. Verken aktor eller forsvarere har hatt innvendinger. Jeg finner det ubetenkelig å legge lagmannsrettens vurderinger til grunn for så vidt gjelder disse.
- (60) Etter dette går jeg inn for at den samlede straffen for B settes til fengsel i fire år og seks måneder. Den samlede straffen for A bør settes til fengsel i tre år og to måneder.
- (61) *Anken over oppreisningserstatningen*

- (62) Det følger av mitt syn på lovanvendelsen under skyldspørsmålet at de fornærmede skal tilkjennes oppreisingserstatning etter skadeserstatningsloven § 3-5 bokstav b, jf. § 3-3.
- (63) Lagmannsretten påla B å betale oppreisningserstatning til C med 30 000 kroner. A måtte etter lagmannsrettens syn betale 30 000 kroner i oppreisningserstatning til D og E, og 5 000 kroner til C. Ved utmålingen så lagmannsretten hen til at de fornærmede har fått "kompensert sitt lønnstap ut fra norske forhold, noe som er langt over det de kunne ha håp om å tjene i India". Etter mitt syn er det ved utmålingen av oppreisningserstatning etter norsk rett ikke riktig å ta hensyn til at de fornærmede er bosatt i et land med lavere lønnsnivå og levekostnader enn i Norge, noe man indirekte ville gjøre dersom man fulgte lagmannsrettens resonnement, jf. til sammenligning Rt-2014-892 avsnitt 23. Jeg er likevel enig i de konkrete oppreisningsbeløpene lagmannsretten har fastsatt. Verken aktor, forsvarere eller bistandsadvokat har hatt innvendinger til de fastsatte beløpene. Ankene over oppreisningsansvaret blir etter dette å forkaste.
- (64) Jeg stemmer for denne

D O M :

1. I lagmannsrettens dom, domsslutningen punkt 1, gjøres den endring at straffen for A settes til fengsel i 3 – tre – år og 2 – to – måneder.
2. I lagmannsrettens dom, domsslutningen punkt 3, gjøres den endring av straffen for B settes til fengsel i 4 – fire – år og 6 – seks – måneder.
3. For øvrig forkastes ankene.

- (65) Dommer **Bull:** Jeg er i det vesentlige og i resultatet enig med førstvoterende.
- (66) Dommar **Høgetveit Berg:** Det same.
- (67) Dommer **Ringnes:** Likeså.
- (68) Dommar **Utgård:** Det same.
- (69) Etter stemmegivningen avsa Høyesterett denne

D O M :

1. I lagmannsrettens dom, domsslutningen punkt 1, gjøres den endring at straffen for A settes til fengsel i 3 – tre – år og 2 – to – måneder.
2. I lagmannsrettens dom, domsslutningen punkt 3, gjøres den endring av straffen for B settes til fengsel i 4 – fire – år og 6 – seks – måneder.
3. For øvrig forkastes ankene.

Riktig utskrift bekrefte: